ALBERT ZSUZSA:

Boltozat

Csak befelé
csavarodva mint csiga háza.
Vagy függeszkedve, mint az őszi pók.
Magaddal kötve magadat
egy láthatatlan boltozathoz.
Hagyni csak elhullani
bogarat, száraz levelet
utazni semmiséged csillagában
az Egyenlítőre tekerni magad
várni szeleket
derűs napokban bizakodva.

Abzug Bethlen? Rákóczi vivat!

■ *Nagy László: A „bibliás őrálló" fejedelem. (Magvető, Nemzet és emlékezet sorozat, 235 old.)*

Az olvasó kissé zavartan ül az utókori zsöllyében, s nem tudja, kinek higgyen: Rembrandtnak, aki I. Rákóczi Györgyöt csak mosolytalannak mutatta, Kemény Jánosnak, aki kevélyen fösvénynek s katonai virtusokban, képességekben silánynak, esetleg a történészek libasor seregének, kik (most úgy tűnik fel) egymás babonás epigonjaiként kicsinyítették az „Öreget", méghozzá főként Bethlen Gábor javára — avagy Nagy Lászlónak, aki merész-tetszetősen rokonszenves közérthetőséggel perújrafelvételt követel új könyvében s állítja: ez a Rákóczi morzsányival sem volt kisebb termetű hadvezér és politikus a szerinte kissé túlfényesített Gábrielnél, ki semmivel sem volt nála haladóbb, sem bátrabb, sem a szegény népet szívesebben pártoló, istápoló. Talán sőt. S a kétoldali túlzásból eredő díszkrepancia enyhítésére Nagy László kénytelen végigbillentyűzni az egész fényorgonán: nemcsak I. Rákóczi Györgyre vet erősebb s színesebb fényt, de picikét kioltogatja a másokét is. Mintha azt mondaná: ilyen balszerencsés nemzet nemcsak a legderekabbak ócsárlását, de a túldicsérését sem engedheti meg magának.

Az „öreg" Rákóczi György — mondja — nem volt sem rossz, sem gyáva katona, inkább a seregei voltak rosszak és gyávák, azaz a föltételezettnél gyöngébbek, kisebbek, képzetlenebbek, avult fegyverzetűek; a fejedelem pedig csöppet sem volt restül s félve halogató, hanem „konty és kalap" (török s Habsburg) között épp oly bölcsen taktikázó, gyatrább helyzetben, mint nagy elődje. S keze sem hajlott görbébben maga felé, mint amannak s másoknak. „Bethlen államát — írja — csupán az utókori elfogultság és mitizáló szándék látta — és igyekezett láttatni — valamiféle »népjóléti« és »szabadságjogokat« biztosító államnak, s nem a kortársak (...) Az akkori erdélyi társadalomnak csaknem valamennyi osztálya és rétege alapjaiban mindvégig idegenkedve tekintett rá és uralkodására" s halálakor valósággal „föllélegzett". Persze Nagy László epilógusában tételesen kimondja: nem szeretné, ha munkája olyan színezetet kapna, mintha Bethlen Gábor történelmi érdemeinek kétségbevonásával — vagy éppen azok tagadásával — kívánná a megbírált helyére piedesztáira emelni Rákóczit. Csak éppen „Bethlen nem volt olyan csúcs (...), mint amilyennek őt egyes történészek ma is értékelik. A valóságban többen is éltek olyanok a török hódoltság kori Magyarországon és Erdélyben, akik nem maradtak el mögötte sem politikusként, sem katonaként. Ezek *egyike* volt »Öreg« Rákóczi György..."

Nos, a nádvágó gépet tervező, Károlyi Gáspárt a biblia-tolmácsolásban támogató, az Új testamentumot románra fordíttató, könyvgyűjtő, Bethlen Gábornál jóval többet építtető, asszonyának, Lórántffy Zsuzsannának haláláig hű szeretettel gyönyörű magyar levelekben is udvarló Rákóczi — aki tudta még, mit tesz *emberkedni*, avagy *rezgelődni* (rázgledyica?) — érthetőbbnek és tisztelhetőbbnek látszik e vitairat olvastán. A pro és kontra ingája mindenesetre ismét nekilendült — s majdani nyugvópontján talán nemcsak az derül ki, hogy mekkora volt errefelé, az örökös kényszerhelyzetben a történelmi nagyságok átlagmagassága. Mert vajon *„ki vont két császárral ujjat, hogy meg nem holt?"*...

„Öreg" Rákóczi György tehát történetírói justizmord áldozata lenne. A kis halottak is védtelenek, hát még a nagyok. Rehabilitációs perét senki más — csak az utókor nyerheti meg. Ha Nagy Lászlónak igaza van, a biztató hagyományok tartománya és arcképcsarnoka gyarapszik. Remélhetőleg nem egy újabb, megbocsátó mítosszal. A nemzetek, akárcsak az emberek, szeretnék szebbnek látni a múltjukat. Minő szerencse, ha az igaz is.

Bodor Pál

BERKES ERZSÉBET:

Tény, talány, technika

■ *Baka István: Szekszárdi mise (Szépirodalmi, 117 old.); Bárdos Pál: Tükör előtt (Szépirodalmi, 168 old.); Berkovits György: Nem sírunk, nem nevetünk (Szépirodalmi, 364 old.); Kőváry E. Péter: Nem jön többé a drótostót (Magvető, 258 old.)*

Bizonyos életkoron túl azt hiszi az ember, hogy vannak eszméi, amelyeket nem fog — nem tudhat — már fölcserélni. Jók? Rosszak? Azonos velük, érje bár győzelem vagy vereség értük. Aztán mégis... se győzelem, se vereség, egyszer csak kikopik belőlük az ember, vagy belőlünk a végérvényesnek hitt ideák. Például most is: úgy tartottam magamról, hogy leginkább a tényeket becsülöm az irodalmi megnyilvánulásokban s legkevésbé a talányt. A hiteles, pontos beszédet messzi előnyben részesítettem a homályos, „zagyva" talányossággal szemben, míg a technikát olyan elengedhetetlen készségnek, ami csak addig jó, amíg észre nem lehet venni. Amíg szolgálja a tények esztétikai hitelét. Hierarchiában állottak eddig, s mostan kiderül, hogy mely igen egyenrangúak.

Kőváry E. Péter született mesélőnek hat. Ha rajonganék (nem rajongok) az időbontással bánó „modern" epika iránt, akkor azt kellene mondanom: valóságos légtornásza e technikának. A gyermeki észjárás szerint jár át időn, téren, s mégis úgy, hogy könnyeden megfelel a „régimódi" előadási gyakorlatnak is: „egyik szavamat a másikba ne öltsem" — és ölti, de átlátható, de az eleven szavú elbeszélés sodrában. A logika zömök szilárdsága és a kedély könnyed lengedezése egyként benne van ebben a mesélő képességben. De mintha nagyon is! Egy ízben azt mondja el, hogy a szomszéd parasztember eladja vásáron vén lovát, aztán új vásárba megy új lóért. De huncutok a kupecok, átfestik a lovat, paprikával, amivel megtáltosítják — és az öreg megveszi saját lovát, *aki* aztán hazafelé a kapuban leheli ki lelkét. Mindez igen szép lenne, ha el lehetne hinni. De nem hiszem. Ha egy lovát szerető paraszt, húsz évi közös igavonás után nem ismeri meg „társát"..., nevetnék, de nem nevetek, mert ilyen nincs. Az író ugyanis nem tudja, hogyan vesznek lovat: minden ízét, fogát, szőre visszáját, nevét, zabla-harapását kitapasztalja előbb az, aki venni készül. Ráismer bizony, ha álorcában akarják is neki újra eladni! S ha az író mást állít, akkor a tények ellene mondanak. Vége a mesélésnek!

Berkovits György tudja ezt. De hogy is akar mást mondani, mint amit megtapasztalt. (Aztán mégis mást mond. Ilyeneket: „1952 nyarán ismerkedett meg a feleségével" s később: „harminc hónap úgynevezett vizsgálati fogság után elkövetkezett 1953 tavasza, s akkor hogy, hogy nem, felajánlották neki, hogy írjon alá egy olyan jegyzőkönyvet..." Mármost vizsgálati fogsága idején, ami ugye harminc hónapot visszaszámlálva csak elérte 1952 tavaszát, hogyan ismerkedett meg a feleségével? Szóval ilyen nincs. Vagy: hogyan tud valaki bekopogni a zöld műbőrrel kipárnázott ajtón? Hogy bent meghallják? Ilyen sincs. Ezt az író össze-vissza mondogatja, ahogyan kitalálja *A csecsemőkoponya és a szív alakú arc* című elbeszélést is, minden tény és logika nélkül. (De nem ez a fő baj). A főbaj az, hogy a hihető tényekre minden beleképzelés nélkül ráhagyatkozik az író. Tud tényeket a történelemből. Tud tényeket a politikából. Tud tényeket az életéből. Összeereszti őket. Minden novellája ugyanarra a tényszerű többsíkúságra jár. Egy interjú, egy kommentár, egy szemtanú — összemontírozza őket és... semmi. Az információ információ marad. A történelmi, a társadalmi, a pszichikai és a szituációba összehozott különféle — különféle marad. Nem lesz belőlük sors, döntés, jellem, megsejthető emberalak. Mert Berkovits György nem akarja belevinni a tényekbe a költészetet. A helyzetbe a megsejtett megfejtés kínálatát, a helyzetek és jellemek egymásba játszásának kilátható titkát. Berkovits a szociológus pedantériájával — és csak a szociológuséval, mint láthattuk fent — közli amit közöltek, tudatja, ami tudható, dokumentálja, ami dokument. A talányhoz nem visz közelebb. Monotónia árad írásaiból és magasan fejlett, magas szinten begyakorlott technika. A „talány", ami emberi együttéléseket, gesztusokat, töréseket folyton — a tények dacára is — jellemezni képes, (hisz ha más akarja ugyanazt, az már nem ugyanaz) hiányzik. Amikor mégis megsejthetünk ebből valamit, akkor a legszárazabb dokumentarista eszközökkel él: két ember együttélésének titkát magnószalagra rögzített töredékvallomások mögöttes értelméből vesszük észre (Fráter Ibolya életútja). A többi írása több-kevesebb hitelességű, dokumentarista stílusban előadott szerkesztési és szemléleti monotónia, amit az is nehezebben viselhetővé tesz, hogy sokkal bonyolultabb a belső szerkezet technikája, mint amilyen bonyolult, árnyalatos a mondanivalója. A több idő- és térsíkban megjelenített mondandó gyakorlottabb elmeműködést követel, mint maga a kifejtést érdemelt tárgy. Az olvasó folyvást úgy találja, hogy öncélú elmegyakorlásba sodorták: az olvasás és értelmezés fáradsága nincsen arányban a mondandó jelentőségével. Tények és technika egeret... faragtak.

Baka Istvánt két kötete — és a ritkás, ám igényes folyóirat-publikálások — alapján érzékeny költőnek ismeri az exkluzív olvasói gyakorlat. (Ismerhetné a szélesebb körű is, ha nagyobb mértékben hozták volna írásait.) Egyik versének két sora sokáig volt a fiatal nemzedék helyzetének meghatározója: „Erdővé válhatunk mi, / szarvasokká soha". Most megjelent vékonyka prózakötetében három elbeszélés és egy dramatikus írás szerepel. Finom lebegés valamennyiben: az atyaúristen koldus képiben, Mária-Magdolna koldus képiben, Liszt Ferenc egy századvégi hangulat képiben, egy léggömbárus a rejtelem képiben,... mindez nagyon szép, és verses lírában tán elfogadható is lenne, de sem elbeszélésben, sem színműben nem elég. Tán több tény, de a műnem kívánta eleven technika mindenképp többet jelentene. Mesélő kedvet, helyzetek hitelességét, a jellemek következetességét és a talányosságot a föntebb hiányolt ráadásul — vélnénk jó sorrendnek. A költő ezt felcserélheti ha verset ír. A próza- vagy drámaíró nem. Tények és technika tiszteletlen kezelése ejti le Baka István első prózakötetét a jóindulatú kezdemény szintjére. A jóindulatú kiadó kötetet adott egy kezdeménynek, amiről maga sem sejti valóban kezdemény-e, vagy csak vékonyszálú kalandozás. Mi ez utóbbira gyanakszunk.

És akkor itt van Bárdos Pál könyve: Bárdos próza- és drámaíró. Tiszteli a tényeket. Tud mindent a technikáról. Alkalmazza is. Amikor épp akarja. (Sajnos, az akarata néha erősebb, mint kellene. Ilyenkor didaktikus lesz, magyaráz, kibeszél, lenézi az olvasóját). De nem akarja mindig, mert kételkedik, mert már tudja, hogy nincsenek meghaladhatatlan eszményei. Amiről ír, az épp a meghaladás stádiuma. Azt *mondja*, milyen meggondolásokból lehet, kell, kellene írni a jó novellát. de mi azt is *megsejtjük*, miért lehetetlen, miért másról beszélő az, ami a novellából kicseng. Ez a megsejtés ködös, nem direkt, csak épp villantja magát a gondolat, mégis ez lesz az írás közepéve: „Térben és időben rezeg minden, akár az elektronok". Akkor kitűnő, amikor talányos: Telefon című novellájában például, amikor a bravúros technikával megfestett dialógusokból tényszerű hitellel tetszik ki az értelmiségi lét magánya, ám mégis lebegőbben, többet sejtetőn, mint ahogyan egy magnószalag rögzíthetné. Mert Bárdos már nemcsak azt tudja, mi van; nemcsak azt, hogyan kell; hanem azt is, hogyan lenne érdemes. Ettől a nem tapasztalati, de vágyott, ettől a nem technikai, de eltanulandó talánytól fölébe szökkenti magát annak, amit a *többiek* tudnak. Oda, ahol a *kevesebbek*, a tudók vannak. Kár, hogy nem hisz magában mindig. Kár, hogy ily elegyes könyvet kiad a kezéből. Kár, hogy didaktikus belemagyarázásokkal erősíti közlési akaratát (Bemutatkozó látogatás, A kert, Találkozás a pagodában). És kár, hogy nem tudja: olyan jó megnyilvánulásokat, mint a Novellát írok, Telefon, Az olvasó, aki nincs, A messzire szakadt lány története — érdemesebb egy kivárt — váratott — könyvben, „színtisztán" közzétenni. A többi lehet kötet nélküli, lehet elmarasztalható kötetek darabja. *Ezeket* salak nélkül érdemes fölragyogtatni. Mert bennük együtt áll tény, technika és talány megírásra érdemes ihletettsége.

1956

Természetesen az 1956-os fejezetben is jócskán esik szó Budapestről. Ez az év sok reménnyel kecsegtette. Úgy érezte, hogy Keleten kívánsága szerint fognak alakulni a dolgok: egy lengyel folyóirat felkérte, hogy állítson össze egy különszámot Franciaországról, Moszkva pedig azzal bízta meg, rendezze a szovjet fővárosban 1923 óta az első „modern" festészeti kiállítást. Annak is örült, hogy nálunk kiadták a nagy sikerű *Tropi-komédia* című regényét (Vercors magyarul idézi a mű — általam ötlött — címét). Az eseményeket majdnem pontosan eleveníti fel, s megjegyzi: „Valószínű — ha nem is bizonyos —, hogy a fasisztoid elemek is meg akarták lovagolni a népi felzúdulást". És azt a szomorú tényt is leszögezi, hogy „húsz év alatt, az első világháború után, ez a nép sohasem reagált Horthy szélsőjobboldali parancsuralmára úgy, ahogyan most Rákosi szélsőbaloldali diktatúrájára." Aztán elmondja, hogyan kezdeményezte annak a tiltakozásnak a megfogalmazását, amelyben sok híres író leszögezte rokonszenvét a Szovjetunió iránt, de egyszersmind arra is rámutatott, hogy a „szocializmust, akár a szabadságot, nem lehet szuronnyal elhozni". Ugyanakkor ezek az írók — élükön Sartre-ral — tiltakoztak az ellen, hogy azok is felemelik a szavukat, akik hallgattak, amikor az USA avatkozott be Guatemalába.

Az 1957-es fejezetben még mindig sok szó esik rólunk, mert moszkvai útja során (csak sok habozás után vállalkozott rá) Vercors igyekezett vendéglátóit, a szovjet írószövetséget meggyőzni, hogy ismét vegyék fel a kapcsolatot a magyar írókkal. Ajánlatát kedvezően fogadták, végül mégsem valósult meg. Ugyanez évben történt, hogy az algériai kínvallatások miatt visszaküldte a köztársasági elnöknek a tíz évvel korábban kapott becsületrendet.

Az 1961-es magyar út

És ezután következik az 1961-es fejezet, amely a leghosszabb magyar rész a könyvben. Vercors elmondja, hogy az írószövetség egymás után küldi a meghívókat, de a „budapesti dráma" miatt elutasítja őket. Mikor azonban kiengedik Déryt és Háyt, végül is elfogadja a meghívást, és szeptemberben ellátogat az óhazába. A Gellért-szálló „fényűzése Amerikához méltó", de kissé fél az írószövetségi találkozótól. Darvas elnök beszéde azonban megnyugtatja. Hasonlóan simán folynak a tárgyalások — Boldizsárnak hála — a PEN-ben is. Megindítóak a találkozások a rokonokkal, a Balatonnal, Tabbal, Siófokkal. Részletesen beszámol az Illyéssel folytatott beszélgetésről Tihanyban, akitől megtudja, hogy (bár a költő tartózkodó és nem tesz bizalmas vallomást, pedig — mint Vercors írja — a felszabadulás után jól ismerték egymást), „személyesen nincs miről panaszkodnia, verseit kiadják, és már nem fél". Egyáltalán nem fél? — kérdezi Vercors. — „Nem, egyáltalán nem." „Már ez is valami", jegyzi meg a francia író. „Meglehet", hangzik Illyés válasza. A beszélgetés csak akkor válik oldottabbá, amikor a színházra terelődik. Aztán Vercors Németh Lászlót keresi fel, akivel könnyebben szót ért, s ez a helyzet Passuthtal is. Ellátogat Sztálinvárosba, amelyről korábban vitát folytatott Wurmserrel (ez fordításomban annak idején megjelent az Irodalmi Újságban: 1954. november 20. és 27.). Most úgy látja: az építkezés figyelemre méltó, de eléggé lehangoló. Aztán beszámol a mi találkozásunkról, meg arról a beszélgetésről, amelyet az ÉS-ben közöltem (1961. szeptember 9.), és elégedetten állapítja meg, hogy a lap tiszteletben tartotta fenntartásait és óhajait, s nem „vágta meg" az interjút. Vercors és felesége ellátogat a Gerbeaud-ba, a Búsuló Juhászba: „egy cigányzenekar úgy zúdította ránk a keringőket, mintha a Bécsi Kongresszus óta mi sem változott volna".

Érkezése előtt Vercors azt hitte, egyetlen unokatestvére maradt az óhazában, most kiderül, hogy tizennégy rokona él. A legmegindítóbb a Karival való találkozás, akinek „olyan a szája, mint az apámé. Könnyes szemmel lép hozzám és gyöngéden tapogatja az arcom: János... János... Mily kitartó a gyermekkori vonzalom... Azt hittem, már rég halott, aminthogy valóban elgázosították Auschwitzban Simon és Hermina többi fiát és Ilonka nevű leányukat, azt, akj a tabi eperfa alatt nagy titokban körülbelül megmagyarázta a húgomnak, hogyan születnek a gyerekek".

Vercors bevallja: nem merte volna felkeresni Lukácsot, akiről azt hitte, hogy kényszertartózkodási helyen van. Kiderül azonban, hogy szabadon él és fogadja is rakparti otthonában. Hatalmas szivarokat szív egymás után, s mikor látogatója megkérdi, nem meggondolatlanság-e, amit művel, így felel: — „Igen, az orvosom azt mondja: magas korom törvénytelen *(ma survie est illégale)*". Vercors azt hitte: keserű emberrel fog találkozni, de kiderült, hogy Lukács „roppant vidám, tréfakedvelő, derűlátó". Szerinte „az a lényeg ebben a drámában, hogy megakadályozták a legrosszabbat, annak a fasiszta rendszernek a visszatértét, amelyet a felszabadulás megdöntött." Továbbá: „a történelem visszafordíthatatlan, még ha olykor meg-megbotlik is".

★

Mi tagadás: önzőn és egyoldalúan ismertettem Vercors vaskos könyvét, de azt hiszem, érthető, hogy minket legjobban a magyar vonatkozások érdekelnek. Az általa is említett ÉS-interjúm utolsó kérdése ez volt: „Megírja-e magyarországi emlékeit?" Nos, íme megírta. Őszintén számolt be mindenről. S háromkötetes munkájából, amely, reméljük, nem zárja le a nyolcvankét éves író munkásságát, hiszen — amint a tavalyi találkozásunkkor alkalmam volt tapasztalni —, bámulatos fiatalságát még mindig megőrizte — a világtörténelem (s benne a magyar história) eseményeinél is tanulságosabb talán ez a töretlen és árnyalatos igazságkeresés, amely alapvető antifasiszta meggyőződésén belül is a lehető legnagyobb tárgyilagossággal párosul. Alighanem akad ma nála nagyobb francia író, de igazabb egy sincs.